

ПОРОДИЦА И ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СПОСОБНОСТИ АДОЛЕСЦЕНАТА КАО ЧИНИОЦИ ЊИХОВОГ ПРОСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА

Марија Јелић и Ирена Стојковић*

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

Апстракт. Досадашња истраживања пружила су значајна сазнања о заступљености негативних облика социјалног понашања деце која су интелектуално ометена и деце типичног развоја. Међутим, недостају истраживања о повезаности просоцијалног понашања младих са породичним варијаблама. Циљ спроведеног истраживања био је да се испита степен повезаности квалитета родитељства и нивоа интелектуалне развијености адолесцената са просоцијалним понашањем адолесцената. Узорак се састојао од 416 испитаника, узраста од 12 до 18 година, подељених у две групе. Једну групу чинило је 210 адолесцената (130 адолесцената типичног развоја и 80 адолесцената који су лако интелектуално ометени) без родитељског старања, а другу групу 206 адолесцената (130 адолесцената типичног развоја и 76 адолесцената који су лако интелектуално ометени) са родитељским старањем. За процену просоцијалног понашања коришћена је супскала Просоцијално понашање из Упитника за испитивање снага и тешкоћа (The Strengths and Difficulties Questionnaires – SDQ). Резултати су потврдили да се, независно од интелектуалног статуса, млади без родитељског старања значајно ређе просоцијално понашају него млади са родитељским старањем. Налази су дискутовани у контексту полазног модела. На крају рада указано је да когнитивни дефицити нису ограничавајући фактор развијања просоцијалног понашања адолесцената који су лако интелектуално ометени и да су потребна даља истраживања о утицају срединских чинилаца на испољавање просоцијалног понашања адолесцената.

Кључне речи: просоцијално понашање, породица, адолесценти типичног развоја, адолесценти који су лако интелектуално ометени.

* E-mail: jelic.m@eunet.rs

Увидом у литературу може се закључити да међу ауторима не постоји слагање око одређења појма просоцијално понашање. На основу различитих дефиниција произлази да се под просоцијалним понашањем подразумева широк опсег понашања који се креће од алтруистичких понашања, којима је циљ туђа добробит без очекивања личне добити, преко понашања која су усмерена на добробит других, уз могућу добробит и за самог појединца, до одсуства негативних форми понашања (Eisenberg, Fabes & Spinrad, 2006; Joksimović i Vasović, 1990; Staub, 1979). Просоцијално понашање обухвата понашања као што су: пружање помоћи, дељење, сарадња, пружање подршке и охрабрења. Многи аутори сматрају да порекло просоцијалног понашања треба тражити у способности појединца за емпатију (Eisenberg, Hoffman, 2003; Spinrad & Sadovsky, 2006) која је посебно значајна за алтруистичку мотивацију.

Развој просоцијалног понашања се везује за социокогнитивни развој, укључујући развој процеса пажње, развој евалуативних процеса и процеса планирања (Eisenberg, Fabes & Spinrad, 2006). Аутори који су се бавили испитивањем социјалне компетенције указују да је когнитивни развој повезан у оној димензији са социјалном компетентношћу у којој се односи на способности и вештине когнитивног процесуирања које доприносе успеху у решавању како несоцијалних, тако и социјалних задатака и проблема (Crick & Dodge 1994; Ford & Tisak, 1983). До налаза о значају когнитивних процеса за (не)могућност социјално компетентног понашања деце која имају когнитивни дефицит дошли су бројни истраживачи (Leffert & Siperstein 2002; Leffert, Siperstein & Widaman, 2010). Социјалне вештине које леже у основи просоцијалног понашања, према већини истраживања, лошије су развијене код деце која су интелектуално ометена него код деце типичног развоја (Fenning, Baker & Juvonen, 2011; Green & Baker, 2011; Neece & Baker, 2008), али има и налаза који потврђују да нема разлика у развијености социјалних вештина између младих који су лако интелектуално ометени и њихових вршњака типичног развоја (Haager & Vaughn, 1995; Jelić i Stojković, 2014). Бројни аутори просоцијално понашање доводе у везу са развијеношћу социјалних вештина и социокогнитивним процесима који стоје у њиховој основи, али истичу да поседовање социјалних вештина није гаранција да ће их појединац и испољити (Dirks, Treat & Weersing 2007, 2010; Dodge, McClaskey & Feldman, 1985; Rose-Krasnorov, 1997). Испољавање просоцијалног понашања, поред развијености социјалних вештина, условљено је и циљевима и мотивима појединца у конкретном контексту. Узимајући наведено у обзир, испитивање детерминанти и корелата просоцијалног понашања младих који су интелектуално ометени посебно је значајно у контексту проблема инклузије и толеранције уже и шире социјалне средине према различитости деце и младих из ове популације. Истраживања у популацији деце и младих типичног развоја показала су да је просоцијално понашање протективни фактор када је у питању

развој емоционалних и проблема у понашању деце и младих (Eisenberg, Spinrad, Fabes, Reiser, Cumberland, Shepard, Valiente, Losoya, Guthrie & Thompson, 2004). Млади који испољавају позитивне облике социјалног понашања отвореније испољавају своја осећања и боље су емоционално прилагођени (Denham & Brown, 2010; Greco & Morris, 2005), вршњаци и наставници их чешће прихватају и остварују боље школско постигнуће (Ladd, 2005; Spasenović, 2008).

Полазећи од чињенице да је развијање просоцијалног понашања резултат међусобног утицаја срединских и индивидуалних чинилаца, разматрање породичног искуства први је и најзначајнији фактор у разумевању социјалне компетентности деце и младих. Напори да се идентификују сличности и разлике између породица деце типичног развоја и породица деце која су интелектуално ометена значајни су за одговор на следећа питања. Да ли породични механизми на исти начин утичу на социјално функционисање деце и младих типичног развоја и њихових вршњака који су интелектуално ометени? Који су породични фактори протективни, а који ризични за ефикасно социјално функционисања деце и младих?

Различити аутори користе различите термине при дефинисању истих појава родитељског понашања, али емоционална димензија присутна је у већини истраживања која се баве објашњењем понашања родитеља према деци. Сигурна приврженост, односно прихватање и топлина кључни су за здрав социјални и емоционални развој деце (Bowlby, 1988; Rohner, 2004). Истраживања у популацији деце типичног развоја потврдила су да деца и млади чији родитељи изражавају позитивна осећања према њима, слободно изражавају своје емоције и траже подршку родитеља што доприноси развијању просоцијалног понашања (Eisenberg, Gershoff, Fabes, Shepard, Cumberland, Losoya, Guthrie & Murphy, 2001; Michalik, Eisenberg, Spinrad, Ladd, Thompson & Valiente, 2007; Sallquist, Eisenberg, Spinrad, Gaertner, Eggum & Zhou, 2010; Zhou, Eisenberg, Losoya, Fabes, Resiser & Guthrie, Murphy, Cumberland & Shepard, 2002). Такође, демократски стил родитељства који укључује прихваћеност и адекватну контролу повезан је са вештинама које су у основи просоцијалног понашања – емпатија, самоконтрола, кооперативност, прихватање обавеза, поштовање социјалних норми и правила (Baumrind, 1991; Krevans & Gibbs, 1996; Spinrad, Eisenberg, Gaertner, Popp, Smith, Kupfer, Greving, Liew & Hofer, 2007) и са другим позитивним исходима као што су пријатељство и вршњачка прихваћеност (Contreras, Kerns, Weimer, Gentzler & Tomich, 2000; McDowell & Parke 2005).

Међутим, родитељство не одређује само изолован однос родитељ – дете. Оно се не одвија у вакууму, већ је производ сложене мреже интеракција међусобно зависних фактора које претпоставља еколошки модел (Belsky, 1980). Према моделу детерминанти родитељства (Belsky, 1984), фактори који су повезани са (не)адекватним родитељским старањем од-

носе се на индивидуалне особине родитеља (претходно искуство родитеља у њиховим примарним породицама, психопатологија и ментално здравље...), социјалну мрежу подршке и стрес у породици (партнерски односи, социоекономски статус родитеља, доступност социјалних и здравствених служби...) и карактеристике деце (темперамент, проблеми у понашању...). Према томе, осим родитеља, и карактеристике деце утичу на квалитет родитељства. У литератури се указује да су породице у којима одраста дете које је интелектуално ометено веома вулнерабилне и да чешће имају проблема у породичном функционисању (Marvin & Pianta, 1996; Sullivan & Knutson, 2000).

Рођење детата које је интелектуално ометено представља изузетно стресан животни догађај који изостанком адекватне друштвене подршке доприноси значајније лошијем менталном здрављу родитеља ове деце него родитеља деце типичног развоја (Dyson, 1997; Olsson & Hwang, 2001). Породични проблеми (конфликти родитеља, развод, социоекономски проблеми, проблеми у понашању детета) се временом мултиплицирају и кумулативно појачавају стрес и нарушавају ментално здравље родитеља (Emerson, 2003; Hastings, Daley, Burns & Beck, 2006; Kersh, Hedvat, Hauser-Cram & Warfield, 2006). Ствара се зачаран круг неадекватног односа родитељ – дете, односа стреса и проблема у социјалном функционисању деце (Gray, Piccinin, Hofer, Mackinnon, Bontempo, Einfeld & Tonge, 2011; Meppelder, Hodes, Kef & Schuengel, 2015; Neece & Baker, 2008). С друге стране, у средини у којој постоји подршка, деца која су интелектуално ометена могу учити просоцијалне вештине (Baker & Crnic, 2009; Fenning, Baker, Baker & Crnic, 2011; Guralnick, Connor, Neville, Hammond, 2006). Такође, просоцијално понашање деце која имају интелектуалне тешкоће повезано је са мање стреса у породици (Beck, Hastings, Daley & Stevenson, 2004).

Истраживања заснована на, раније поменутом, моделу детерминанти родитељства (Belsky, 1984) потврдила су да психолошки капацитети родитеља, као што су ментално здравље и психопатологија (Luthar & Cicchetti, 2000), личност родитеља (Belsky & Varends, 2002) и егорезилијентност (Van Bakel & Riksen-Walraven, 2002), директно утичу на однос родитељ – дете, а кроз родитељство на развој и социјално функционисање деце. Према моделу Белског, развој и психосоцијално функционисање деце неће бити нарушени ако су психолошки капацитети родитеља довољно функционални у превазилажењу ризичних фактора које претпоставља еколошки систем. Уколико ови капацитети нису очувани, адекватна подршка ширег система (доступност социјалних и здравствених служби...) може ублажити последице неадекватног родитељског старања, док фактори везани за карактеристике деце имају најмањи утицај на родитељство, а тиме и на социјално функционисање деце и младих.

Полазећи од модела детерминанти родитељства, проблем истраживања формулисали смо као питање: *Да ли на просоцијално понашање адолесцената већи утицај има квалитет родитељства или интелектуалне способности адолесцената?* Циљ истраживања је да се испита степен повезаности квалитета родитељства и нивоа интелектуалне развијености адолесцената са просоцијалним понашањем адолесцената.

МЕТОД

Узорак и процедура. Истраживање је спроведено на пригодном узорку ($N=416$) у 8 домова за смештај младих без родитељског старања и у 12 школа у Србији. Укупан узорак од 416 младих, узраста од 12 до 18 година, подељен је у две групе. Једну групу је чинило 210 младих, од чега њих 130 типичног развоја и 80 адолесцената који су лако интелектуално ометени (смештени у установе за децу без родитељског старања). Друга група од 206 младих са родитељским старањем била је уједначена са групом младих без родитељског старања према интелектуалном статусу, узрасту и полу.

Инструменти. За процену просоцијалног понашања коришћена је супскала Просоцијално понашање из Упитника за испитивање снага и тешкоћа (*The Strengths and Difficulties Questionnaires – SDQ*, Goodman, 1997), форма за процену од стране значајних одраслих. Ова супскала састоји се од пет ајтема који мере учесталост просоцијалног понашања (*добровољно помаже другима, обазире се на туђа осећања, дели ствари са другима, пажљив је и љубазан, храбри и помаже када је неко болестан или забринут*) на тростепеној скали Ликертовог типа (никад – 0, понекад – 1, врло често – 2). Извор процене просоцијалног понашања у групи младих без родитељског старања били су васпитачи у дому, а у групи младих са родитељским старањем одељењске старешине у школи.

Национална епидемиолошка студија спроведена у Великој Британији на узорку од 10438 деце потврдила је петофакторску структуру инструмента. Унутрашња поузданост била је задовољавајућа (Cronbach $\alpha=0,73$), а тест-ретест реализован после 4, односно 6 месеци је 0,62 (Goodman, 2001). Каснија истраживања потврдила су да је инструмент прикладан за процену социјалног функционисања како младих типичног развоја, тако и младих који су интелектуално ометени. Тако је у једном истраживању утврђено да је Кронбахов алфа коефицијент за супскалу просоцијално понашање на узорку деце и младих који су интелектуално ометени 0,84 (Beck *et al.*, 2004). У нашем истраживању супскала *просоцијално понашање* показала је исти степен поузданости ($\alpha=0,83$).

Државне институције, као што су домови и школе, имају обавезу да у својој званичној документацији имају податак о врсти и степену инвалидитета деце. При формирању узорка користили смо податке о количнику интелигенције процењеном применом Ревидираних скала за проце-

ну интелигенције деце по принципима Векслера – Ревиск (Віго, 1997), који су наведени у документацији домова за младе без родитељског старања, односно школа које похађају млади са родитељским старањем. На основу интелектуалног количника испитаници су класификовани као лако интелектуално ометени (интелектуални количник од 50 до 70) и типично развијени (интелектуални количник изнад 70).

Проблеми у породици подељени су на социоекономске проблеме, партнерске конфликте и развод, ментално здравље родитеља, злостављање и занемаривање. При класификацији проблема у породици руководили смо се анализом садржаја домске документације о разлозима измештања младих из њихових породица, а известиоци о проблемима у породици младих са родитељским старањем биле су њихове разредне старешине.

Статистичка анализа. Разлике у учесталости породичних проблема између испитиваних подгрупа анализираних су на основу Хи квадрат теста и коефицијената контингенције. При испитивању степена повезаности интелектуалног и породичног статуса младих са просоцијалним понашањем примењена је двофакторска АНОВА, а за испитивање значајности разлика у просоцијалном понашању између младих у чијим породицама постоје или не постоје поједине групе проблема у породици употребљен је т-тест.

РЕЗУЛТАТИ

Заступљеност појединих врста проблема у породици и разлике између различитих подгрупа

Из Табеле 1 видимо да се, унутар групе младих без родитељског старања, породице младих који су лако интелектуално ометени и младих типичног развоја значајно разликују једино у погледу учесталости проблема менталног здравља родитеља. Дати проблеми представљају статистички значајно чешћи разлог неадекватног родитељског старања младих који су интелектуално ометени ($p < ,05$).

Табела 1: Учесталост проблема у породици и разлике у односу на интелектуални статус младих (група без родитељског старања)

Врста проблема у породици	ИО (N=76)		ТР (N=130)		(N=206)		χ^2 (C)
	f (%)		f (%)		f (%)		
Социоeкономски проблеми	54	(67,5)	96	(73,9)	150	(71,4)	0,189 (,030)
Партнерски конфликти и развод	42	(52,5)	77	(59,2)	119	(56,7)	0,309 (,039)
Ментално здравље	50	(62,5)	64	(49,2)	114	(54,3)	5,321* (,159)
Злостављање и занемаривање	60	(75,0)	106	(81,5)	166	(79,1)	0,206 (,032)

Легенда: * $p < ,05$.

Табела 2: Учесталост проблема у породици и разлике у односу на интелектуални статус младих (група са родитељским старањем)

Врста проблема у породици	ИО (N=76)		ТР (N=130)		(N=206)		χ^2 (C)
	f (%)		f (%)		f (%)		
Социоeкономски проблеми	43	(56,6)	34	(26,2)	77	(37,4)	18,967** (,290)
Партнерски конфликти и развод	21	(27,6)	16	(12,3)	37	(17,9)	7,643* (,189)
Ментално здравље	27	(35,5)	5	(3,6)	32	(15,5)	36,686** (,389)
Злостављање и занемаривање	10	(13,2)	4	(3,1)	14	(6,8)	7,695* (,190)

Легенда: * $p < ,01$; ** $p < ,001$.

Структура узорка унутар групе младих са родитељским старањем (Табела 2) потврђује да се сви ризични фактори статистички значајно чешиће срећу у породицама младих који су лако интелектуално ометени него у породицама младих типичног развоја. У складу са истраживањима која смо изложили у теоријском делу и структура нашег узорка потврђује да највеће разлике између родитеља младих који су интелектуално омете-

ни и младих типичног развоја постоје у погледу заступљености проблема менталног здравља родитеља ($C=,389$; $p<,001$).

Резултати указују на статистички значајне разлике у вези са заступљеношћу свих испитиваних врста проблема у породици између група младих са родитељским старањем и без родитељског старања. Из Табеле 3 видимо да највећа разлика постоји између групе младих без родитељског старања и групе младих са родитељским старањем у односу на злостављање и занемаривање ($C=,589$; $p<,001$). Осим што су значајније више злостављани и занемарани, млади без родитељског старања доживели су и значајније више конфликта између својих родитеља ($C=,394$; $p<,001$) и проблеме који се односе на ментално здравље родитеља ($C=,377$; $p<,001$) него њихови вршњаци са родитељским старањем. Између група су најмање разлике у погледу социоекономских проблема ($C=,325$; $p<,001$).

Табела 3: Коефицијенти контингенције и значајност разлика између група у односу на врсту проблема у породици

Врста проблема у породици	χ^2	df	p	C
Социоекономски проблеми	49,246	1	,000	,325
Партнерски конфликти и развод	76,416	1	,000	,394
Ментално здравље	69,066	1	,000	,377
Злостављање и занемаривање	222,021	1	,000	,589

Разлике у просоцијалном понашању младих у зависности од породичног и интелектуалног статуса

Двофакторском анализом варијансе тестиране су разлике између групе младих без родитељског старања и са родитељским старањем, као и разлике између младих типичног развоја и младих који су лако интелектуално ометени на супскали просоцијално понашање.

Табела 4: Значајност разлика на *SDQ* скали просоцијално понашање у зависности од породичног и интелектуалног статуса младих

Извор	Зависна варијабла	df	F	p	η^2
Породични статус	Просоцијално понашање	1; 412	22,004	,000	,051
Интелектуални статус	Просоцијално понашање	1; 412	,742	,390	,002
Интеракција породичног и интелектуалног статуса	Просоцијално понашање	1; 412	,015	,904	,000

Из Табеле 4 видимо да постоји статистички значајан главни ефекат породичног статуса на просоцијално понашање. Међутим, није утврђен статистички значајан главни ефекат интелектуалног статуса, као ни интеракција породичног и интелектуалног статуса. Просечне вредности могу се пратити у Табели 5 где уочавамо да значајно ниже просечне вредности имају млади без родитељског старања него они са родитељским старањем. И млади типичног развоја и њихови вршњаци који су интелектуално ометени и без родитељског су старања, ређе се просоцијално понашају у односу на младе типичног развоја и младе који су лако интелектуално ометени и о којима се родитељи старају.

Табела 5: Просечне вредности на *SDQ* скали просоцијално понашање у зависности од породичног и интелектуалног статуса младих

SDQ	Породични статус	Интелектуални статус	N	AS	SD
ПРОСОЦИЈАЛНО ПОНАШАЊЕ	Без родитељског старања	ТР*	130	6,27	2,29
		Лако ИО**	80	6,10	2,27
		Укупно	210	6,20	2,28
	Са родитељским старањем	ТР*	130	7,37	2,08
		Лако ИО**	76	7,14	2,46
		Укупно	206	7,29	2,23
	Укупно	ТР	260	6,82	2,25
		Лако ИО	156	6,61	2,41
		Укупно	416	6,74	2,31

Легенда: * ТР=типични развој; ** ИО=интелектуално ометени.

T-тестом за независне узроке тестиране су и разлике у просоцијалном понашању између младих у чијим породицама постоје или не постоје поједине групе проблема. У Табели 6 видимо да млади који имају искуство злостављања и занемаривања, учесталих родитељских конфликата и чији родитељи имају проблема са менталним здрављем статистички значајно мање испољавају просоцијално понашање од својих вршњака који немају оваква искуства у породици. Просечне вредности показују да су највеће разлике у просоцијалном понашању између младих који су злостављани и занемарени ($AS=6,17$) и оних који нису ($AS=7,17$), а затим између младих чији родитељи имају ($AS=6,27$) и немају ($AS=7,02$) честе међусобне конфликте, док су разлике у просоцијалном понашању најмање између младих чији родитељи имају ($AS=6,39$) и немају проблема у вези са менталним здрављем ($AS=6,93$).

Табела 6: Просечне вредности и значајност разлика у зависности од врсте проблема у породици на SDQ скали просоцијално понашање

SDQ	Породични проблеми		N	AS	SD	t (df=414)
ПРОСОЦИЈАЛНО ПОНАШАЊЕ	Социоекономски проблеми	не	189	6,93	2,26	1,494
		да	227	6,59	2,35	
	Партнерски конфликти и развод	не	260	7,02	2,32	3,252**
		да	156	6,27	2,24	
	Ментално здравље	не	270	6,93	2,34	2,279*
		да	146	6,39	2,24	
	Злостављање и занемаривање	не	236	7,17	2,21	4,471***
		да	180	6,17	2,33	

Легенда: * $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$.

Анализа и дискусија резултата

Основно питање овог истраживања односило се на степен повезаности породичног и интелектуалног статуса са просоцијалним понашањем младих. Добијени резултати потврдили су да интелектуални статус није повезан са просоцијалним понашањем, док породични статус јесте. Млади типичног развоја без родитељског старања и млади који су лако интелектуално ометени и такође су без родитељског старања значајно се ређе понашају просоцијално од њихових вршњака са родитељским старањем. Ови резултати су у складу са моделом детерминанти

родитељства (Belsky, 1984) и истраживањима изложеним у теоријском делу о афективној везаности и родитељском прихватању/одбацавању (Baumrind, 1991; Bowlby, 1988; Eisenberg *et al.*, 2001; Michalik *et al.*, 2007; Rohner, 2004; Sallquist *et al.*, 2010).

Од свих проблема у породици група младих без родитељског старања највише се разликује од њихових вршњака са родитељским старањем у погледу искуства злостављања и занемаривања у породици. Додатне анализе су показале да су највеће разлике у просоцијалном понашању између младих који су имали и који нису имали искуство које се тиче злостављања и занемаривања у породици, док су у односу на ментално здравље родитеља и конфликте родитеља разлике у просоцијалном понашању младих значајне, али мање. У складу са бројним студијама, које се односе на типичну популацију младих (Cummings & Davies, 1996; Howe, 2005; Van Ijzendoorn, Schuengel & Bakermans Kranenburg, 1999), може се претпоставити да злостављање и занемаривање, као значајни предиктори дезорганизованог обрасца привржености, представљају ризичне факторе развијања просоцијалног понашања, не само младих типичног развоја, већ и младих који су лако интелектуално ометени. С тим у вези су и налази комплементарних студија који потврђују да деца која су интелектуално ометена и која су смештена у институције и без родитељског су старања, чешће показују несигуран образац афективне везаности и ређе се просоцијално понашају од деце која су интелектуално ометена и која живе са родитељима (Muris & Maas, 2004). Осим тога, лонгитудиналним праћењем деце типичног развоја и деце која су интелектуално ометена утврђено је да деца оних родитеља који чешће испољавају позитивна осећања у интеракцији са децом и обраћају пажњу на емоције своје деце боље управљају својим емоцијама и испољавају просоцијално понашање (Fenning *et al.*, 2007, 2011). Без обзира на то што се указује да је оваква пракса родитеља чешћа у популацији родитеља деце типичног развоја, саопштени налази су у складу са Белскијевим (Belsky, 1984) моделом детерминанти родитељства да квалитет односа родитељ – дете има снажнији утицај на ефикасно социјално функционисање младих него ниво интелектуалне развијености младих.

Према наведеном моделу (Belsky, 1984), такође се претпоставља да адекватна друштвена подршка може ублажити последице неадекватног родитељског старања. На основу наших налаза произлази да актуелне методе и садржаји васпитнокорективне праксе не доприносе просоцијалном понашању младих у институцијама. Њихово просоцијално понашање је лошије него младих са родитељским старањем. Уз налаз о значајној али ниској повезаности породичног статуса и просоцијалног понашања младих може се поставити питање колико је мања израженост просоцијалног понашања код деце без родитељског старања последица неповољних породичних услова, а колико томе доприносе клима и односи у дому. С тим у вези су и резултати других истражи-

вања који показују да ниво проблема у понашању деце и младих није значајно повезан са нивоом доживљеног стреса пре издвајања из породице, већ са актуелним нивоом доживљеног свакодневног стреса у дому и са слабијом социјалном подршком (Ajduković & Sladović Franz, 2004). Такође, резултати истраживања упућују на грубо вербално дисциплиновање деце у домовима и на то да васпитачи физички кажњавају децу (Barter, Renold, Berridge & Cawson, 2004). У једном истраживању у домовима у Хрватској (Sladović Franz, Kregar Oreškov & Vejmelka, 2007) млади као препоруку за побољшање односа са васпитачем наводе: да би то требало да то буде поверљив и помажући однос, да би васпитач требало да буде особа која децу прихвата и има више времена за њих, да је особа са којом дете може поразговарати и да се у тим разговорима користи комуникација без викања и вређања. И истраживања у нашој средини указују да је свако четврто дете изјавило да га је неко од запослених у дому бар једном ошамарио, истукао, шутнуо, гађао предметом (Plut i Popadić, 2007). Средства за контролу понашања деце у дому свде се више на употребу дисциплинских санкција, које уључују и губљење места у дому, а мање на методе подстицања и награђивање позитивног понашања. Без обзира о ком се прекршају ради, честе промене средине и „значајних других особа“ угрожавају, пре свега, дечју потребу за константношћу особе која се о њима брине и негативно се одражавају на све аспекте њиховог развоја. Иако промене не морају нужно бити лоше, подаци указују да деци без родитељског старања не пријају промене, да стрепе од њих, јер свако од њих има драматично искуство са мењањем целог контекста одрастања и више воли и мање добре али сталне услове него промене (Pešikan i Stepanović, 2002; Tolfree, 2003; Vidanović, 2007). Деца смештена у институције – која су развила сигурну приврженост – знатижељнија су, њихов когнитивни развој је бољи, социјално су компетентнија и њихов развој иде у смеру све веће независности и успостављеног поверења у васпитача и околину. Саопштени налази упућују на то да, сам по себи, институционални облик заштите не мора имати негативне ефекте на социјално и академско функционисање деце без родитељског старања ако је остварен однос привржености између детета и особе која о њему брине. Како се просоцијално понашање, као и агресивно, стиче процесима учења по моделу и награђивањем, васпитачи и други одрасли својим понашањем и комуникацијом морали би бити модел понашања који желе да пренесу. Деци која имају негативан породични узор и трауматично искуство итекако су потребни позитивни модели просоцијалног понашања.

С обзиром на то да се у литератури истиче висока заступљеност проблема у понашању младих који су интелектуално ометени, посебно је значајан налаз (у групи младих са родитељским старањем) да се млади који су лако интелектуално ометени не разликују значајно у просоцијалном понашању од њихових вршњака типичног развоја. То показује

да когнитивни дефицити нису ограничавајући фактор просоцијалног понашања младих који су лако интелектуално ометени. Пошто је показано да су сви испитивани проблеми у породицама младих који су лако интелектуално ометени статистички значајније чешће присутни него у породицама младих типичног развоја, може се констатовати да одређени проблеми у породици немају значајан утицај на развијање просоцијалног понашања. Имајући у виду налаз да злостављање и занемаривање не представљају доминантан образац понашања родитеља младих који су лако интелектуално ометени, као и резултате других истраживања (Baker & Crinc, 2009; Fenning *et al.*, 2007; Landry, Smith, Swank & Miller-Loncar, 2000), претпостављамо да због ометености детета родитељи (посебно мајке) младих који су лако интелектуално ометени чешће примењују сувише заштитнички стил васпитања. Могуће је да, учећи по моделу, и сама деца усвајају свакодневно понашање родитеља које се манифестује неумереним помагањем детету, пружањем утехе, бригом. У складу са претходном дискусијом, произлази да су сигурна приврженост и модели позитивног социјалног понашања родитеља протективни фактори развијања просоцијалног понашања како младих типичног развоја, тако и младих који су лако интелектуално ометени. Не залазећи у детаљнију дискусију негативних ефеката презаштитничког стила родитељства на друге аспекте социјалног функционисања младих који су лако интелектуално ометени, претпостављамо да наглашена брига и исувише заштитничка усмереност на дете остварују позитивне ефекте на развијање њиховог просоцијалног понашања. Истраживање којим би се испитала повезаност стилова родитељства и афективне везаности са просоцијалним понашањем младих који су лако интелектуално ометени свакако би допринело тестирању наведених претпоставки.

Важно је истаћи да је већина резултата других студија у супротности са нашим налазима будући да указују да су социјалне вештине деце која су интелектуално ометена значајно лошије развијене у односу на њихове вршњаке типичног развоја (Fenning *et al.*, 2007, 2011; Green & Baker, 2011). Узорак су у наведеним студијама чинила деца млађег узраста, док се наши резултати односе на адолесценте. Није искључено да развој и веће социјално искуство кроз интеракцију са позитивним моделима у ужој и широј средини доприносе повећању просоцијалног понашања младих који су лако интелектуално ометени. Осим тога, као кључни разлог некохерентности налаза обично се наводе различити извори процене и контекст у коме се процењује социјално понашање. У већини поменутих студија процену социјалних вештина деце која су интелектуално ометена углавном су давали њихови родитељи, што аутори наводе као могуће ограничење објективне процене. Међутим, резултати истраживања, у којем су социјалне вештине процењиване из више извора, упућују на то да се социјалне вештине деце млађег школског узраста која су интелектуално ометена нису разликовале од социјал-

них вештина деце типичног развоја, према проценама родитеља, док су процене наставника показале да су у школском контексту социјалне вештине деце која су интелектуално ометена значајно лошије развијене него социјалне вештине њихових вршњака типичног развоја (Haager & Vaughn, 1995). У истом истраживању, према самопроценама деце, значајна разлика добијена је само на скали *кооперативност* у корист деце типичног развоја. Осим тога, налази појединих студија су показали да се, осим лошије самоконтроле, у осталим социјалним вештинама млади који су лако интелектуално ометени не разликују значајно од вршњака типичног развоја, према проценама наставника (Jelić i Stojković, 2014). Све наведено потврђује да су социјалне вештине нужне за просоцијално понашање (и да их млади који су лако интелектуално ометени могу научити), али да је њихово испољавање релативно у односу на циљеве појединца у конкретном контексту, као и да су критеријуми позитивног социјалног понашања различити у зависности од особе која процењује просоцијално понашање (Dirks, Treat & Weersing, 2007, 2010; Dodge, McClaskey & Feldman, 1985; Rose-Krasnorov, 1997).

Пошто су у нашем истраживању процену просоцијалног понашања давали наставници, могуће је да су млади који су лако интелектуално ометени у школском контексту више мотивисани да се понашају просоцијално него у неком другом контексту. Познато је да просоцијално понашање може бити подстакнуто ситуационим и мотивационим факторима као што су потреба да се испуне очекивања других, да се избегне осуда и одбацивање, и када постоји захтев или норма у вези са сарадњом (Joksimović i Vasović, 1990). Претпостављамо да контекстуалне варијабле на исти начин утичу на испољавање просоцијалног понашања младих који су лако интелектуално ометени, као и младих типичног развоја. Приклањамо се ставу аутора који сматрају да због чешћег негативног односа уже и шире средине према особама које су интелектуално ометене, ова популација младих има већу потребу од младих типичног развоја да просоцијалним понашањем потврде своју социјалну компетентност и да на тај начин задобију наклоност значајних других и да их прихвате наставници, родитељи и вршњаци (Žic Ralić, 2010). У литератури се наводи да су млади који су интелектуално ометени изложени учесталој и интензивној стигматизацији шире средине (Dagnan & Waring, 2004), што се често наводи као аргумент приликом објашњавања веће заступљености њихових емоционалних и проблема у понашању (Dagnan & Jahoda, 2006). Доживљај себе као „оштећеног“ који свој недостатак не може да компензује, утиче на стварање осећања мање вредности, који изгледа мотивише младе, који су лако интелектуално ометени, не само на негативне, већ и на позитивне облике понашања. Међутим, несумњиво је значајан налаз да млади који су лако интелектуално ометени уз позитивне моделе и када су прихваћени могу научити вештине потребне за просоцијално понашање, као и млади типичног развоја. Добијени

налаз је посебно значајан за васпитнообразовну праксу, јер сугерише да у инклузивном окружењу, уз позитивне ставове и моделе социјалног понашања вршњака типичног развоја и наставника у школи, млади који су лако интелектуално ометени могу развити вештине просоцијалног понашања, а самим тим остварити и боље вршњачке односе и академске резултате у школи.

Закључак

Полазећи од модела Белског (Belsky, 1984) да квалитет родитељства има значајнији утицај на ефикасно социјално функционисање деце него ниво интелектуалне развијености деце, ово истраживање је потврдило да когнитивни дефицити, бар када су у питању адолесценти који су лако интелектуално ометени, не ограничавају могућност развијања њиховог просоцијалног понашања. Адолесценти који су изложени многоструким ризичним факторима у породици, независно од интелектуалног статуса, значајније се ређе просоцијално понашају од адолесцената са родитељским старањем. Истовремено, на основу добијених резултата може се закључити да актуелна подршка и заштита младих у институцијама не доприносе просоцијалном понашању младих у дому. Програми намењени развијању социјалних вештина свакако би били корисни у циљу подстицања просоцијалног понашања и превенције проблема у понашању младих који одрастају у домовима. Међутим, да би овакви програми имали ефекта, неопходно је да однос између васпитача и деце и клима коју заједнички стварају буду позитивни. Дете је заинтересовано да промени или учврсти пожељно понашање због наклоности и одговорности према особи која на њега делује одређеним мерама. Осим тога, већ у фази процене избора облика смештаја деце одговорни се морају руководити критеријумима који су у складу са принципом најбољег интереса детета. Избор адекватног смештаја темељна је претпоставка квалитетне заштите за дете и значајан заштитни фактор његовог даљег развоја. Стални смештај и константност односа привржености између детета и особе која о њему брине кроз задовољавајућу врсту подршке представљају снаге које ублажавају последице неадекватног родитељског старања и увећавају отпорност (резилијентност) детета. Кажнавање и дисциплиновање деце, као и промена смештаја, веома су неповољни за подстицање просоцијалног понашања јер нарушавају успостављену приврженост. С обзиром на то да је учење као и испољавање просоцијалног понашања условљено срединским факторима, развијање социјалне компетентности, а тиме и боља интегрисаност деце и младих без родитељског старања у школску и ширу социјалну средину, одговорност је професионалаца у социјалној заштити. Осим тога, присуство вишеструких проблема у породицама младих, који имају потребу за социјалном заштитом, указује и на закаснелу друштвену реакцију. У циљу превен-

ције злостављања и занемаривања деце у породици, приликом конципирања програма намењених родитељима како младих типичног развоја, тако и младих који су лако интелектуално ометени, ефикасне мере ране интервенције морале би бити засноване и на теорији афективне везаности.

Резултати нашег истраживања у сагласности су са налазима досадашњих истраживања да се због одсуства друштвене подршке родитељству младих који су лако интелектуално ометени, породични проблеми временом мултиплицирају и воде ка лошијем менталном здрављу родитеља младих који су лако интелектуално ометени него родитеља младих типичног развоја. Самим тим, млади који су лако интелектуално ометени представљају ризичнију групу него млади типичног развоја, када је у питању неадекватно родитељско старање. С тим у вези, циљну групу ране интервенције, у функцији превенције злостављања и занемаривања младих који су лако интелектуално ометени, а тиме и подстицања њиховог просоцијалног понашања, представљају родитељи који имају проблеме у домену менталног здравља и они који имају учестале међусобне конфликте.

С обзиром на сложеност узорка, изведено је доста закључака и импликација, као и препорука за даља истраживања. Осим што доприноси теоријским сазнањима о вези когнитивног и социјалног развоја деце, ово истраживање је значајно и због тога што емпиријски потврђује теоријски концепт детерминанти родитељства и указује да протективни и ризични фактори у породици на исти начин утичу на развијање просоцијалног понашања младих који су лако интелектуално ометени као и младих типичног развоја. Ограничење свакако представља посредно закључивање о модераторским и медијаторским ефектима појединих фактора ризика за просоцијално понашање младих и доста груба класификација група породичних проблема. Ова ограничења и питања, која су кроз дискусију отворена, истовремено представљају и смернице за будућа истраживања у овој области, на шта је указано у самом раду.

Коришћена литература

- Ajduković, M. & Sladović Franz, B. (2004). Samoprocjene ponašanja djece i mladih u dječjim domovima i u udomiteljskim obiteljima u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, Vol. 13, No. 6, 1031–1054.
- Baker, J. K. & Crnic, K. A. (2009). Thinking about feelings: Emotion focus in the parenting of children with early developmental risk. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 53, No. 5, 450–462. DOI: 10.1111/j.1365-2788.2009.01161.x
- Barter, C., Renold, E., Berridge, D. & Cawson, P. (2004). *Peer violence in children's residential care*. London: Palgrave Macmillan.
- Baumrind, D. (1991). Parenting styles and adolescent development. In J. Brooks-Gunn, R. Lerner, & A. C. Petersen (Eds.), *The encyclopedia of adolescence* (pp. 746–758). New York: Garland.

- Beck, A., Daley, D., Hastings, R. P. & Stevenson, J. (2004). Mothers' expressed emotion towards children with and without intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 48, No. 7, 628–638.
- Beck, A., Hastings, R. P., Daley, D. & Stevenson, J. (2004). Pro-social behaviour and behaviour problems independently predict maternal stress. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, Vol. 29, No. 4, 339–349. DOI: 10.1080/13668250400014509
- Belsky J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, Vol. 55, No. 1, 83–96. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1984.tb00275.x
- Belsky, J. & Barends, N. (2002). Personality and parenting. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (pp. 415–438). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Belsky, J. (1980). Child maltreatment. An ecological integration. *American Psychologist*, Vol. 35, No. 4, 320–335. DOI: 10.1037/0003-066X.35.4.320
- Biro, M. (1997). *Priručnik za Revisk: revidirana skala za merenje inteligencije dece po principima Wechslera*. Beograd: Savez društava psihologa Srbije.
- Bowlby, J. (1988). *Secure Base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Contreras, J. M., Kerns, K. A., Weimer, B. L., Gentzler, A. L. & Tomich, P. L. (2000). Emotion regulation as a mediator of associations between mother-child attachment and peer relationships in middle childhood. *Journal of Family Psychology*, Vol. 14, No. 1, 111–124. DOI: 10.1037/0893-3200.14.1.111
- Crick, N. R. & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, Vol. 115, No. 1, 74–101. DOI: 10.1037/0033-2909.115.1.74
- Cummings, E. M. & Davies, P. (1996). Emotional security as a regulatory process in normal development and the development of psychopathology. *Development and Psychopathology*, Vol. 8, No. 1, 123–139. DOI: 10.1017/S0954579400007008.
- Dagnan, D. & Jahoda, A. (2006). Cognitive-behavioural intervention for people with intellectual disability and anxiety disorders. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, Vol. 19, No. 1, 91–97.
- Dagnan, D. & Waring, M. (2004). Linking stigma to psychological distress: A social-cognitive model of the experience of people with learning disabilities. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, Vol. 11, No. 4, 247–254.
- Denham, S. A. & Brown, C. A. (2010). "Plays nice with others": Social-emotional learning and academic success. *Early Education and Development*, Vol. 21, No. 5, 652–680. DOI: 10.1080/10409289.2010.497450
- Dirks, M. A., Treat, T. A. & Weersing, V. R. (2010). The judge specificity of evaluations of youth social behavior: The case of peer provocation. *Social Development*, Vol. 19, No. 4, 736–757. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2009.00559.x
- Dirks, M. A., Treat, T. A. & Weersing, V. R. (2007). Integrating theoretical, measurement, and intervention models of youth social competence. *Clinical Psychology Review*, Vol. 27, No. 3, 327–347. DOI: 10.1016/j.cpr.2006.11.002
- Dodge, K. A., McClaskey, C. L. & Feldman, E. (1985). Situational approach to the assessment of social competence in children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 53, No. 3, 344–353. DOI: 10.1037/0022-006X.53.3.344
- Dyson, L. L. (1997). Fathers and mothers of school-age children with developmental disabilities: Parental stress, family functioning, and social support. *American Journal on Mental Retardation*, Vol. 102, No. 3, 267–279.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A. & Spinrad, T. L. (2006). Prosocial behavior. In N. Eisenberg, W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 646–718). New York: Wiley.
- Eisenberg, N., Gershoff, E. T., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Cumberland, A. J., Losoya, S. H., Guthrie, I. K. & Murphy, B. C. (2001). Mother's emotional expressivity and children's behavior problems and social competence: Mediation through children's regulation. *Developmental Psychology*, Vol. 37, No. 4, 475–490. DOI: 10.1037/0012-1649.37.4.475

- Eisenberg, N., Spinrad, T. L. & Sadovsky, A. (2006). Empathy-related responding in children. In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 517–549). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Reiser, M., Cumberland, A., Shepard, S. A., Valiente, C., Losoya, S. H., Guthrie, I. K. & Thompson, M. (2004). The relations of effortful control and impulsivity to children's resiliency and adjustment. *Child Development*, Vol. 75, No. 1, 25–46. DOI:10.1111/j.1467-8624.2004.00652.x
- Emerson, E. (2003). Mothers of children and adolescents with intellectual disability: Social and economic situation, mental health status, and the self-assessed social and psychological impact of the child's difficulties. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 47, No. 4–5, 385–399. DOI: 10.1046/j.1365-2788.2003.00498.x
- Fenning R. M., Baker J. K., Baker B. L. & Crnic K. A. (2007). Parenting children with borderline intellectual functioning: A unique risk population. *American Journal on Mental Retardation*, Vol. 112, No. 2, 107–121. DOI: 10.1352/0895-8017
- Fenning, R., Baker, B. L. & Juvonen, J. (2011). Emotion discourse, social cognition, and social skills outcomes in children with and without developmental delays. *Child Development*, Vol. 82, No. 2, 717–731. DOI:10.1111/j.1467-8624.2010.01569.x
- Ford, M. E. & Tisak, M. S. (1983). A Further search for social intelligence. *Journal of Educational Psychology*, Vol. 75, No. 2, 196–206. DOI: 10.1037/0022-0663.75.2.196
- Goodman R. (2001). Psychometric properties of the the strengths and difficulties questionnaire. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, Vol. 40, No. 11, 1337–1345. DOI: 10.1097/00004583-200111000-00015
- Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 38, No. 5, 581–586. DOI: 10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x
- Gray, K. M., Piccinin, A. M., Hofer, S. M., Mackinnon, A., Bontempo, D. E., Einfeld, S. L. & Tonge, B. J. (2011). The longitudinal relationship between behavior and emotional disturbance in young people with intellectual disability and maternal mental health. *Research in Developmental Disabilities*, Vol. 32, No. 3, 1194–1204.
- Greco, L. A. & Morris, T. L. (2005). Factors influencing the link between social anxiety and peer acceptance: Contributions of social skills and close friendships during middle childhood. *Journal of Behavior Therapy*, Vol. 37, No. 2, 197–205. DOI: 10.1016/S0005-7894(05)80068-1
- Green, S. & Baker, B. (2011). Parents' emotion expression as a predictor of child's social competence: Children with or without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 55, No. 3, 324–338.
- Guralnick, M. J., Connor, R. T., Neville, B. & Hammond, M. A. (2006). Promoting the peer-related social development of young children with mild developmental delays: Effectiveness of a comprehensive intervention. *American Journal on Mental Retardation*, Vol. 111, No. 5, 336–356.
- Haager, D. & Vaughn, S. (1995). Parent, teacher, peer, and self reports of the social competence of students with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, Vol. 28, No. 4, 205–215. DOI:10.1177/002221949502800403
- Hastings, R. P., Daley, D., Burns, C. & Beck, A. (2006). Maternal distress and expressed emotion: Cross-sectional and longitudinal relationships with behavior problems of children with intellectual disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, Vol. 111, No. 1, 48–61.
- Hoffman, M. L. (2003). *Empatija i moralni razvoj*. Beograd: Dereta.
- Howe, D. (2005). *Child abuse and neglect: Attachment, development and intervention*. London: Palgrave Macmillan.
- Jelić, M. i Stojković, I. (2014). Social skills of adolescents with mild intellectual disability. In M. Vuković (Ed.), *The 8th International Scientific Conference-Special Education and Rehabilitation Today: Conference Proceedings*, Full Papers, November 7th–9th 2014, Belgrade (pp. 313–320). Belgrade: Faculty of Special Education and Rehabilitation.

- Joksimović, S. i Vasović, M. (1990). *Psihološke osnove čovekoljublja*. Beograd: Prosveta.
- Kersh J., Hedvat T. T., Hauser-Cram P. & Warfield, M. E. (2006). The contribution of marital quality to the wellbeing of parents of children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 50, No. 12, 883–893. DOI: 10.1111/j.1365-2788.2006.00906.x
- Krevans, J. & Gibbs, J. C. (1996). Parents' use of inductive discipline: Relations to children's empathy and prosocial behavior. *Child Development*, Vol. 67, No. 6, 3263–3277. DOI:10.1111/j.1467-8624.1996.tb01913.x
- Ladd, G. W. (2005). *Children's peer relations and social competence: A century of progress*. New Haven: Yale University Press.
- Landry, S. H., Smith, K. E., Swank, P. R. & Miller-Loncar, C. L. (2000). Early maternal and child influences on children's later independent cognitive and social functioning. *Child Development*, Vol. 71, No. 2, 358–375. DOI: 10.1111/1467-8624.00150
- Leffert, J. S. & Siperstein, G. N. (2002). Social cognition: A key to understanding adaptive behavior in individuals with mild mental retardation. *International Review of Research in Mental Retardation*, Vol. 25, No. 1, 135–181. DOI: 10.1016/S0074-7750(02)80008-8
- Leffert, J. S., Siperstein, G. N. & Widaman, K. F. (2010). Social perception in children with intellectual disabilities: The interpretation of benign and hostile intentions. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 54, No. 2, 168–180. DOI: 10.1111/j.1365-2788.2009.01240.x
- Luthar, S. S. & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, Vol. 12, No. 4, 857–885.
- Marvin, R. & Pianta, R. (1996). 'Mothers' reactions to their child's diagnosis: Relations with security of attachment', *Journal of Clinical Child Psychology*, Vol. 25, No. 4, 436–445.
- McDowell, J. D. & Parke, R. D. (2005). Parental control and affect as predictors of children's display rule use and social competence with peers. *Social Development*, Vol. 14, No. 3, 440–457. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2005.00310.x
- Meppelder, M., Hodes, M., Kef, S. & Schuengel, C. J. (2015). Parenting stress and child behaviour problems among parents with intellectual disabilities: The buffering role of resources. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 59, No. 7, 664–677. DOI:10.1111/jir.12170
- Michalik, N. M., Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Ladd, B., Thompson, M. & Valiente, C. (2007). Longitudinal relations among parental emotional expressivity and sympathy and prosocial behavior in adolescence. *Social Development*, Vol. 16, No. 2, 286–309. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2007.00385.x
- Muris, P. & Maas, A. (2004). Strengths and difficulties as correlates of attachment style in institutionalized and non-institutionalized children with below-average intellectual abilities. *Child Psychiatry and Human Development*, Vol. 34, No. 4, 317–328. DOI: 10.1023/B:CHUD.0000020682.55697.4f
- Neece, C. & Baker, B. (2008). Predicting maternal parenting stress in middle childhood: The roles of child intellectual status, behaviour problems and social skills. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 52, No. 12, 1114–1128. DOI: 10.1111/j.1365-2788.2008.01071.x
- Olsson, M. B. & Hwang, C. P. (2001). Depression in mothers and fathers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 45, No. 6, 535–543. DOI: 10.1046/j.1365-2788.2001.00372.x
- Pešikan, A. i Stepanović, I. (2002). Sistem brige o deci bez roditeljskog staranja viđen očima dece. U B. Kuzmanović (ur.), *Deca bez roditeljskog staranja* (str. 277–334). Beograd: Save the Children i Institut za psihologiju.
- Plut, D. i Popadić, D. (2007). *U lavirintu nasilja: istraživanje nasilja u ustanovama za decu bez roditeljskog staranja u Srbiji*. Beograd: Intstitut za psihologiju.

- Rohner, R. (2004). The parental acceptance-rejection syndrom, universal correlates of perceived rejection. *American Psychologist*, Vol. 59, No. 8, 830–840.
- Rose-Krasnor, L. (1997). The nature of social competence: A theoretical review. *Social Development*, Vol. 6, No. 1, 111–135. DOI: 10.1111/j.1467-9507.1997.tb00097.x
- Sallquist, J., Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Gaertner, B. M., Eggum, N. D. & Zhou, N. (2010). Mothers' and children's positive emotion: Relations and trajectories across four years. *Social Development*, Vol. 19, No. 4, 799–821. DOI:10.1111/j.1467-9507.2009.00565.x
- Sladović Franz, B., Kregar Oreškov, K. & Vejmelka, L. (2007). Iskustvo života u dječjem domu: kvalitativna analiza izjava mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 14, Br. 3, 553–578.
- Spasenović, V. (2008). *Vršnjački odnosi i školski uspeh*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Spinrad, T., Eisenberg, N., Gaertner, B., Popp, T., Smith, C. L., Kupfer, A., Greving, K., Liew, J. & Hofer, C. (2007). Relations of maternal socialization and toddlers' effortful control to children's adjustment and social competence. *Developmental Psychology*, Vol. 43, No. 5, 1170–1186. DOI:10.1037/0012-1649.43.5.1170
- Staub, E. (1979). *Positive social behavior and morality: Socialization and development*. New York: Academic Press.
- Sullivan, P. M. & Knutson, J. F. (2000). Maltreatment and disabilities: A population based epidemiological study. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 24, No. 10, 1257–1273. DOI:10.1016/S0145-2134(00)00190-3
- Tolfree, D. (2003). *Community based care for separated children*. Sweden: Save the Children Sweden.
- Van Bakel, H. J. & Riksen-Walraven, J. M. (2002). Parenting and development of one-year-olds: Links with parental, contextual, and child characteristics. *Child Development*, Vol. 73, No. 1, 256–273. DOI: 10.1111/1467-8624.00404
- Van Ijzendoorn, M. H., Schuengel C. & Bakermans Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, Vol. 11, No. 2, 225–249. DOI:10.1017/S0954579499002035
- Vidanović, V. (2007). *Socijalna integracija dece bez roditeljskog staranja*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S. H., Fabes, R. A., Resiser, M. & Guthrie, I. K., Murphy, B. C., Cumberland, A. J. & Shepard, S. A. (2002). The relations of parental warmth and positive expressiveness to children's empathy-related responding and social functioning: A longitudinal study. *Child Development*, Vol. 73, No. 3, 893–915. DOI:10.1111/1467-8624.00446
- Žic-Ralić, A. (2010). Children's with special needs behavior and family support. U V. Đurek (Ed.), *The 8th International Conference, Inclusion and support within the community: Conference Proceedings, Full Papers*, April 22nd–24th, 2010. Varaždin (pp. 195–217). Varaždin: Croatia Association of special educators.

Примљено 26.11.2015; прихваћено за штампу 15.1.2016.

Marija Jelić and Irena Stojković
FAMILY AND INTELLECTUAL ABILITIES OF ADOLESCENTS
AS THE FACTORS OF ADOLESCENTS' PROSOCIAL BEHAVIOUR

Abstract

Previous studies have offered important findings on the frequency of negative forms of social behaviour in children with intellectual disabilities and typically developing children. However, there is a lack of studies dealing with the link between the prosocial behaviour of youth and family variables. The aim of the conducted research was to study the degree of connection of the quality of parenting and the level of intellectual development of adolescents with the prosocial behaviour of adolescents. The sample consisted of 416 respondents, aged 12 to 18, divided into two groups. One group comprised 210 adolescents (130 typically developing adolescents and 80 adolescents with mild intellectual disabilities) without parental care, and the other group included 206 adolescents (130 typically developing adolescents and 76 adolescents with mild intellectual disabilities) with parental care. For the assessment of prosocial behaviour we used the subscale Prosocial behaviour from the Strengths and Difficulties Questionnaires – SDQ. The results have confirmed that, regardless of intellectual status, young people without parental care exhibited prosocial behaviour significantly less frequently than young people with parental care. The findings are discussed within the context of the starting model. The concluding part of the paper points to the fact that cognitive deficits are not a limiting factor in the development of prosocial behaviour of adolescents with mild intellectual disabilities and that further research is needed on the influence of environmental factors on the exhibition of prosocial behaviour in adolescents.

Key words: prosocial behaviour, family, typically developing adolescents, adolescents with mild intellectual disabilities.

Мария Елич и Ирена Стойкович
СЕМЬЯ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СПОСОБНОСТИ ПОДРОСТКОВ
КАК ФАКТОРЫ ПРОСОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Резюме

Проведенные до настоящего момента исследования предъявляют значительные данные о наличии отрицательных видов социального поведения детей с интеллектуальным отставанием в развитии и детей с типичным развитием. Однако, чувствуется недостаток исследований о связанности просоциального поведения подростков с семейными переменными. Цель предлагаемого исследования – выявить степень связи между качеством родительства и уровнем интеллектуальной развитости подростков с просоциальным поведением подростков. Корпус состоял из 416 испытуемых в возрасте от 12 до 18 лет, разделенных на две группы. Одну группу составили 210 подростков (130 подростков типичного развития и 80 с легким интеллектуальным отставанием) без родительской заботы, а другую группу 206 подростков (130 подростков типичного развития и 76 с легким интеллектуальным отставанием), о которых заботятся родители. Для оценки просоциального поведения использовалась субшкала Просоциальное поведение из Вопросника для исследования сил и трудностей (The Strengths and Difficulties Questionnaires – SDQ). Результаты подтвердили предположение, что, независимо от интеллектуального статуса, подростки без родительской заботы значительно реже стремятся к просоциальному поведению, чем их сверстники, о которых заботятся родители. Результаты обсуждаются в контексте исходной модели. В конце работы подчеркивается, что когнитивные дефициты не являются ограничительным фактором развития просоциального поведения подростков с легким интеллектуальным отставанием, и что необходимо проведение дальнейших исследований о влиянии факторов среды на проявление просоциального поведения подростков.

Ключевые слова: просоциальное поведение, семья, подростки с типичным развитием, подростки с легким интеллектуальным отставанием.